

Om vår nye spalte: *I praksis*

Velkommen til Filosofisk supplements nye spalte: *I praksis*! Her inviterer vi til en mindre formell, men like fullt dyptgående filosofisk samtale. Vårt mål er at dette skal være en spalte med stor bredde som kan omfatte både samfunnsmessige og personlige problemstillinger som drøftes med filosofisk tyngde, så vel som diskusjon rundt aktuelle filosofiske temaer. Emnene som kan drøftes er mange: Hva kan Aristoteles lære oss om håndtering av forbrytere? I hvilken grad er Schillers estetikk aktuell i dag? Hvordan kan Døgens filosofi hjelpe oss med å innse fordelene ved måtehold? Hva er fordelene og ulempene ved utskillelsen av antikk filosofi som et eget studium ved IFIKK? Det er vårt ønske at *I praksis* skal tilby en arena for å anvende filosofien til å belyse og drøfte aktuelle spørsmål og saker som opptar den enkelte.

I praksis' første innlegg argumenterer, passende nok, for viktigheten av at nettopp filosofer igjen utgjør en hørbar stemme i samfunnsdebatten. Forfatteren av innlegget, Andreas H. Hvidsten, er vinner av Skjervheimprisen 2015 og stipendiat ved Institutt for statsvitenskap ved UiO. Innlegget er en omarbeidet versjon av en tale forfatteren holdt på Skjervheimseminaret i høst i anledning prisutdelingen. Filosofisk supplements utsendte til Skjervheimseminaret oppfordret forfatteren til å sende inn en redigert versjon av talen til bladets splitter nye spalte, da den ville passet utmerket som en introduksjon til *I praksis* ved uformelt å vise til filosofiens uunngåelige aktualitet – og det i sann Skjervheimsk ånd.

FILOSOFIEN SOM MØTEPLASS

Av Andreas H. Hvidsten

Vi lever i en tid hvor spørsmålet om hvordan mennesker med ulike verdensoppfatninger og verdisyn skal leve sammen er svært presserende. Pluralisme og mangfold er de positivt ladede ordene vi bruker om det moderne samfunnet, men fragmentering, ghettosering og konflikt er like reelle aspekter vi må forholde oss til. I dette innlegget skal jeg forsøke å si noe om filosofiens rolle i dette: Jeg skal forsøke å si noe om *filosofien som møteplass*. For dette formålet er Hans Skjervheims filosofi nyttig. Ja, jeg vil hevde at han er en av de filosofene i moderne tid som har sett denne problematikken klart.

Totalitarisme

La oss begynne med den mest ekstreme løsningen på sameksistens-problemet: den intolerante holdningen. Her anses bare ens eget verdensbilde som legitimt og bare mennesker som deler ens eget verdensbilde anerkjennes som fullverdige, rasjonelle mennesker med krav på respekt og

likeverd. Denne holdningen gir seg flere uttrykk. På sitt mest groteske slår den ut som en oss-mot-dem-holdning hvor spørsmålet om hvordan mennesker med ulike verdisyn skal leve sammen ikke er et spørsmål i det hele tatt: det finnes bare ett gyldig verdisyn, og en forutsetning for å bli anerkjent som en del av samfunnet er at en aksepterer dette synet.

Den mest påfallende og ekstreme varianten av intoleranse vi har i dag er militant religiøs fundamentalisme av den typen IS er en representant for. Denne typen tankesett operer med dikotomien troende og vantro, hvor bare troende er mennesker i egentlig forstand og de vantro enten må konverteres eller drepes. Dette er naturligvis en «løsning» på sameksistens-problemet: å *eliminere* problemet gjennom vold og maktbruk. Legg merke til at det som elimineres er ikke bare mennesker — som er ille nok i seg selv — men også den frie tanke. La oss kalle et slikt samfunn et «totalitært samfunn».

Et totalitært samfunn er et samfunn uten filosofi i ordets rette forstand. Man kan riktignok ha autoriserte statsfilosofier og teologer så lenge disse holder seg innfor de aksepterte dogmene (og det kan faktisk komme mye god tenkning ut av slik «filosofi»), men til syvende og sist vil den frie tanke bryte løs fra slike kunstige begrensninger.

I et totalitært samfunn vil filosofien alltid være en undergravende kraft, og møtet mellom filosofi og dogmatisme ender ofte stygt. Filosofien, som står der uten våpen, er som regel den umiddelbart tapende part, men i det lange løp har den vist seg å være sterkere enn selv de mektigste imperier. Det klassiske eksemplet er naturligvis Sokrates, som måtte bøte med livet for sitt filosofiske virke, men det skorter ikke på moderne eksempler heller. I Skjervheims samtid var det særlig kommunismen slik den fikk sitt uttrykk i Sovjetunionen som var erkeeksemplet på et totalitært samfunn. Med henvisning til dette regimet, skriver Skjervheim følgende:

I det lange løp let ikkje ein intellektuell åndeleg problematikk seg meistra taktisk, administrativt, eller med juridiske middel [og jeg tror vi kan legge til: med vold og terror (red.anm)]. [...] Det athenske borgarskapet dømde Sokrates til døden, men med det hjelpte dei Sokrates til den posisjonen han sidan har hatt. Det var Sokrates og den sokratiske ånd som skulle gå av med sigeren (Skjervheim 1968:28).

Det Skjervheim kaller «den sokratiske ånd» i dette avsnittet er det jeg mener med filosofi, noe jeg skal komme nærmere tilbake til. Først skal jeg imidlertid, fortsatt med Skjervheims hjelp, prøve å ta spørsmålet om sameksistens litt nærmere vår egen situasjon. Artikkelen jeg nettopp siterte fra heter «Det liberale dilemma» og inneholder, slik jeg ser det, noe av nøkkelen til å forstå sameksistensproblematikken som oppstår i liberale samfunn.

Jeg bruker begrepet «liberalt samfunn» om motsetningen til det jeg tidligere har betegnet som et totalitært samfunn. Det konstituerende prinsippet for et liberalt samfunn er det jeg vil kalle livsfrihet. Begrepet «livsfrihet» er ment å fange inn at den liberale frigjøringen fra totalitarisme handler om mer enn muligheten til å uttrykke

seg selv med ord (ytringsfrihet). Det handler om å kunne være seg selv fullt og helt i alle betydninger av ordet — både politisk, seksuelt og kulturelt — uten å måtte be om unnskyldning eller frykte forfølgelse. Gjensidig toleranse er det som ligger til grunn for et samfunn med livsfrihet.

Det liberale dilemma

Det liberale samfunnet er en moderne oppfinnelse. Ja, jeg tror ofte vi glemmer hvor nytt dette samfunnsidealet er. Siden dette er en såpass ny historisk situasjon har vi ikke helt oversikt over hvilke vanskeligheter den setter oss i. Skjervheim var en av de som så grunnlagsproblemene i liberale samfunn klarest. Han hevdet selv at så å si alle hans tekster var variasjoner over dette temaet. Noe av det han så var at den liberale toleransen også er en trussel mot filosofien: en trussel hovedsakelig av åndelig snarere enn voldelig karakter.

Vi skal komme tilbake til spørsmålet om filosofiens plass, men for å holde den røde tråden skal vi først se litt nærmere på den liberale løsningen på sameksistensproblemet. Dersom den totalitære holdningen er «vær som oss eller dø», så er den liberale holdningen «vær hvem du vil, men ikke plag andre med det». Den liberale løsningen på sameksistensproblemet kan oppsummeres med det engelske uttrykket «live and let live».

Denne løsningen underbygges av det viktigste liberale prinsippet, nemlig skillet mellom en livssynsnøytral offentlig sfære og en privat sfære hvor man står fritt til å velge mellom de ulike livssyn som tilbys. Det er essensen i ideen om den formale, nøytrale offentligheten som er selve navet — altså møteplassen — i det liberale samfunnet. La oss nå prøve å nøste litt opp i de indre spenningene i denne tankemåten.

Det første vi kan påpeke er at den liberale løsningen inneholder et ganske tydelig dogmatisk element. Liberal livsfrihet er, når det kommer til stykket, en *begrenset* livsfrihet. Dersom skillet mellom det offentlige og det private er absolutt, er det bare de livssynene som aksepterer dette skillet som er legitime i det liberale samfunn. Men siden dette skillet også er grunnprinsippet i liberalismen er det i grunn egentlig bare liberalismen som tolereres. La meg prøve å gi et eksempel på hva jeg mener.

En kan gjerne være religiøs i et liberalt samfunn, men bare så lenge ens religiøsitet er en privatsak. En kan, for eksempel, ikke komme med religiøse argumenter i det offentlige rom. Med andre ord: en må akseptere liberalismens begrensinger for hvor Guds vilje skal gjøre seg gjeldene — noe som er en ganske utvannet form for religiøsitet. De som tar religion mest alvorlig aksepterer selvfølgelig ikke dette, men da melder de seg også ut av det liberale samfunnet.

Eksempelet ovenfor utgjør ikke nødvendigvis en kritikk av liberalismen, men er ment å illustrere at den liberale livsfriheten ikke er en *fundamental* livsfrihet som også omfatter alternativer til liberalismen. Den liberale livsfriheten er først og fremst en estetisk og økonomisk livsfrihet — ikke en politisk eller religiøs livsfrihet. Det vil ikke si at det overhode ikke finnes politiske og religiøse friheter i et liberalt samfunn, men disse er i en svært viktig forstand begrenset. En står fritt til å leve som en vil — så lenge en ikke overskrider de dogmatiske rammene for det liberale samfunnet — det vil si, så lenge en innerst inne er liberaler.

Lærdommen vi kan trekke av dette er ikke at det liberale prinsippet er galt, og at den estetiske friheten som sikres av skillet mellom det offentlige og det private ikke er viktig og verdifull, men at det liberale prinsippet er mer enn det selv tror det er. Vi kan si det slik: selve prinsippet om skillet mellom det offentlige og det private går selv utover skillet mellom det offentlige og det private. Dersom man, for eksempel, sier at religion prinsipielt sett er en privatsak, så er det en overbevisning man selv har som en del av et liberalt grunnsyn: en overbevisning som ikke nødvendigvis deles av mennesker som ikke har dette liberale grunnsynet. En slik overbevisning er på den ene siden et livssyn, og hører således hjemme i den private sfæren, men på den andre siden er den også, i et liberalt samfunn, regulerende for den offentlige sfæren hvor ulike livssyn møtes. Inngangsbilletten til den offentlige sfæren er at man aksepterer liberale grunnverdier: i det liberale samfunn er det bare plass til liberale mennesker.

Dette sår tvil om liberal toleranse egentlig er noen fundamental løsning på sameksistens-problemet, siden hovedprinsippet denne toleransen hviler på — nemlig skillet

mellom det offentlige og det private — er nettopp en av de tingene det er uenighet om. Men, og dette er viktig, det liberale samfunnet er fortsatt et fremskritt i forhold til de totalitære samfunnene. Det er større frihet i et liberalt samfunn enn i et kommunistisk eller et religiøst-fundamentalistisk samfunn. Denne friheten er imidlertid bare til stede mellom en viss type mennesker — la oss kalle dem «moderne liberale subjekter» — og omfatter ikke de som ikke deler disse grunnverdiene. I dette ligger dogmatismen i det liberale samfunnet.

Liberale samfunn må våkne opp for virkelig å ta innover seg hva det vil si å være et liberalt samfunn. Slik jeg ser det er denne oppvåkningen filosofiens oppgave, og den starter med en innsikt i det liberale dilemmaet. En av grunnene til at den er viktig er at den tar oss ut av en naiv liberalisme og potensielt over i noe nytt. Også med dette neste steget tror jeg Skjervheim kan hjelpe oss.

Det vi har gjort så langt er å problematisere både totalitarisme og liberal toleranse som grunnprinsipper for et pluralistisk samfunn. La oss nå dvele litt ved gangen i det som har skjedd. Totalitarismen bryter sammen under vekten av den frie tanke som igjen etablerer en ny samfunnsform hvor alle skal være frie, altså det liberale samfunnet. Denne friheten bunner imidlertid ut i en ny form for politisk dogmatisme slik at den hovedsakelig blir estetisk, ikke politisk eller religiøs. Og slik må det nødvendigvis være. *Overgangen til liberalisme er derfor ikke en overgang fra intoleranse til toleranse, men er mer å forstå som en re-orientering av hvor grensene for toleranse skal gå.* Dersom vi setter dette litt på spissen kan vi si at resultatet er en todeling av samfunnet i en sfære med ting som tolereres og en sfære med ting som ikke tolereres, og hvor alle politiske holdninger som ikke aksepterer privat-offentlig skillet hører hjemme i sistnevnte kategori.

Det som nå kan innvendes mot denne måten å dele opp samfunnet på er at det gjør reell dialog umulig — ikke bare mellom det som er tolerert og det som ikke er tolerert, men også innenfor toleranse-sfæren, altså blant liberale mennesker. Slik beskriver Skjervheim livet i toleranse-samfunnet:

Ein får høve til å veksa og utvikla seg fritt [altså estetisk frihet

(red.anm)], ein skal òg gjerne finna fram til sitt eige personlege livssyn. Finn ein då fram til det [...] vert en motteke med ein overberande velvilje og *Allesversteben* som nettopp hindrar at [dette livssynet] kan prøvast ut i samtale med andre. Eins meiningar vert tolererte, på same måten som andre vanar og uvanar ein måtte ha (Skjervheim 1976:142).

Mot dette innvender han så:

All menneskeleg vokster, som mellom anna bør vera ein vokster i visdom, er berre mogleg i eit dialektisk forhold til andre menneske. Vert denne dialektikken elimenert til fordel for diffus toleranse og *Allesversteben*, vert nettopp denne vokstere hindra. [Ein] risikerer difor å oppnå det motsette av det ein ynskjer, ikkje fri vokster og full utfolding, men åndeleg forkrøpling og stagnasjon (Skjervheim 1976:142-3).

Med andre ord: liberalismen tar òg livet av filosofien, om enn på en litt mer subtil måte enn i totalitære samfunn. I den kulturelle sfæren blir alt til estetikk, smak og ulike meninger. I det som er igjen av den politiske sfæren blir alt til en interessekamp (en kamp hvor selvfølgelig bare de tolererte slipper til). Men filosofien kan ikke leve i noen av disse sfærene. Jeg skal nå prøve å si noe om hvorfor.

Den sokratiske dialog

Jeg satte tidligere likhetstrekk mellom den sokratiske ånd og filosofien. Den sokratiske ånd er fremfor alt ivaretatt i dialog, men ikke all form for kommunikasjon er sokratiske dialog. En politisk debatt slik de vanligvis føres i dag, hvor ulike dogmatiske standpunkter møtes til kamp og en vinner skal kåres, er *ikke* en sokratiske dialog. En sokratiske dialog handler ikke om å slå motstanderen eller om å utrykke sin mening, men om å finne frem til sannheten. Vi kan si at tre ting må være på plass for at en slik dialog skal finne sted.

For det første må vi ha ytringsfrihet, altså kan vi ikke leve i det jeg har kalt et totalitært samfunn. For det andre må vi ikke bare tolerere hverandres meninger eller bare se dem som uttrykk for personlig smak eller interesser — derimot må både egne og andres meninger behandles som seriøse kandidater for en felles sannhet. For det tredje må vi være villige til å sette både egne og andres verdenssyn under kritikk — vi må være åpne for muligheten for at andre har forstått noe vi ikke har forstått, og at det som hindrer oss i å forstå det andre har forstått muligens er manglende innsikt i egen situasjon.

Det sokratiske mottoet «kjenn deg selv» er ledestjernen for en slik dialog. Dersom man virkelig skal ta andre verdenssyn på alvor, holder det ikke med empati og forståelse, man må også innta en *kritisk* holdning. Og for at denne kritikken ikke skal bli ensidig må den suppleres med *selvkritikk*.

Nettopp på dette siste punktet tror jeg at det ofte skorter hos oss moderne liberale mennesker. Vi har i stor grad bare to modi: toleranse eller fordømmelse. Det som mangler er dialog hvor ulike verdensforståelser kan knyttes sammen dialektisk. Det som mangler er interessen for å finne ut av hva som er det egentlig forholdet mellom vår verdensforståelse og andres verdensforståelse. For å få til dette må vi kjenne vår egen verdensforståelse, vi må vite hvor vi kommer fra og hva vi står for. I dette kartleggingsarbeidet tror jeg Skjervheims filosofi — spekket som den er med idéhistoriske innsikter om vår egen situasjon — er uvurderlig (i hvert fall svært undervurdert og underutnyttet). Jeg har prøvd å klarlegge noen av disse tankene så langt i dette innlegget, men har naturligvis bare skrapet i overflaten.

En reell sokratiske dialog er det jeg mener med «filosofien som møteplass». Vi har et begrep for dette, nemlig «den offentlige samtalen». Jeg har forsøkt å vise at en reell offentlig samtale tar oss forbi det liberale prinsippet — den kan ikke finne sted innenfor liberalismens rammer men må også inkludere de problematiske sidene ved liberalismen selv. I én forstand betyr dette å inkludere ikke-liberale perspektiver i denne samtalen — og dermed bryte toleranse/intoleranse-inndelingen av samfunnet. Men «å inkludere» må her forstås en spesiell betydning. Det vil *ikke* si å gi anti-liberale perspektiver legitimitet: å slippe for eksempel religiøse fundamentalister eller høyreekstremer inn i varmen. Men det betyr å avklare vårt forhold til slike perspektiver slik at vi kan forklare hvorfor slike perspektiver eventuelt mangler legitimitet. Dette er en oppgave som bare kan håndteres filosofisk — og samtidig en oppgave det virker som filosofien nærmest totalt overser.

Noe av grunnen til at en offentlig sokratiske dialog er vanskelig i dag er at de problemstillingene jeg har tatt opp i dette innlegget ikke lenger tas opp som *filosofiske* problemer. Skjervheim var på mange måter den siste offentlige intellektuelle med en viss tyngde som tok opp denne typen problematikk i det offentlige rom, med en filosofisk tilnærming. I dag er filosofene i stor grad skjovet ut og erstattet med *forskere*: samfunnsvitere, psykologer og (til en viss

grad) biologer. Når disse forskerne deltar i den offentlige samtalen om sosiale spørsmål driver de med vitenskapspopularisering — de informerer om hva de har funnet ut — ikke med refleksjon og dialektikk av den typen jeg har forsøkt på i dette innlegget.

Nå er det ikke noe galt med samfunnsvitenskap, psykologi og biologi, men disse vitenskapene kan ikke erstatte filosofi — de kan ikke by på de avgjørende innsiktene i vår idéhistoriske situasjon som er konstituerende for en reell dialog om hvem vi er, hvem de andre er og i hvilket forhold vi står til hverandre. Dette er noe Skjervheim var opptatt av. Det følgende sitatet, hentet fra hans essay «Den eigne refleksjonen og fortolkninga av andre», illustrerer kjernen i det jeg har prøvd å få frem i dette innlegget:

Ein må sjølv *vera* filosof før ein kan byrja å fortolka andre, men som oftast vert ein filosof ved å byrja å fortolka andre. Tilsynelatande føreligg her ein sirkel: men det kan ikkje vera ein vond sirkel, det kunne han berre vera dersom refleksjonen i utgangspunktet var situasjonslaus. Det som gjeld om, er ikkje å koma ut av denne sirkelen, for det er umogleg, men å være i han på rette måten. I siste instans er det eit spørsmål om den rette måten å vera med andre i verda på (Skjervheim 1964:179).

Til slutt vil jeg påpeke at ansvaret for å åpne opp og holde denne dialogen i live — altså ansvaret for at filosofien skal være en reell møteplass — ikke hviler på skuldrene til en liten gruppe fagfilosofar. Filosofiske problemstillinger er noe som angår oss alle.

LITTERATUR:

Skjervheim, H. 1964, «Den eigne refleksjonen og fortolkninga av andre», i *Vitenskapen om mennesket og den filosofiske refleksjon*, Skjervheim (red.), Aschehoug, Oslo.

-----, 1968 «Det liberale dilemma» i Hans Skjervheim (red.) *Det liberale dilemma og andre essays*, Tanum, Oslo.

-----, 1976, «Etikken og dagelivets moral» i *Deltakar og tilskodar og andre essays*, Skjervheim (red.), Aschehoug, Oslo.